

The Gleaner

Vol 12 (1975)



Υπάρχει φιλολογικό πρόβλημα για την
«Ονοματολογία Βοτανική» του Γ. Ζαβίρα;

Νικόλαος Κ. Βλάχος

doi: [10.12681/er.9140](https://doi.org/10.12681/er.9140)

Copyright © 2016, Νικόλαος Κ. Βλάχος



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βλάχος Ν. Κ. (2016). Υπάρχει φιλολογικό πρόβλημα για την «Ονοματολογία Βοτανική» του Γ. Ζαβίρα;. *The Gleaner*, 12, 17–27. <https://doi.org/10.12681/er.9140>

ΥΠΑΡΧΕΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΒΟΤΑΝΙΚΗ» ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ;

Ἡ τετράγλωσση «Βοτανικὴ Ὀνοματολογία», ποὺ τυπώθηκε στὴ Βουδαπέστη τὸ 1787, παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἀπὸ πολλὲς πλευρῆς. Εἶναι τὸ πρῶτο νεοελληνικὸ λεξικὸ τῆς βοτανικῆς καὶ μάλιστα πολὺγλωσσο, ποὺ δημοσιεύθηκε. Θεωρεῖται ἀπὸ ὀρισμένους ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Ἰ. Ζαβίρα καὶ ὄχι τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου. Ἐπὶ πλεόν ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας χαρακτηρίζεται ὡς ἰατροφιλόσοφος. Ἡ σύγχυση εἶναι μεγάλη καί, ἴσως, δὲν εἶναι περιττὴ μιὰ προσπάθεια διερευνήσεως τοῦ θέματος.

Τὸ 1787 τυπώθηκαν στὴν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας τρία βιβλία μὲ τὸ ὄνομα τῶν ἀδελφῶν Ζαβίρα: Ἡ «Ὀνοματολογία Βοτανικὴ»¹, αἱ

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: «Ὀνοματολογία βοτανικὴ τετράγλωττος, ἧγουν βιβλιάριον ὅπου περιέχει τὰ ὀνόματα διαφόρων βοτάνων εἰς τέσσαρας διαφόρους διαλέκτους τοῦτέστιν ἑλληνικὴν, ἀπλήν, λατινικὴν καὶ οὐγγαρικὴν. Συντεθὲν ἐκ διαφόρων βοτανικῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάννου Ζαβίρα, εἰς ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Γένους, Ἐν Πέστη 1787, ἀψζ', παρὰ Ἰωσήφ Λέττνερ».

Σὲ σχῆμα 16ο, ἀποτελεῖται ἀπὸ 6 σελίδες, χωρὶς ἀρίθμηση, μὲ τὸν πρόλογο, ποὺ ὑπογράφεται μὲ τὸ ὄνομα: «Κωνσταντῖνος Ἰ. Ζαβίρας ὁ Σιατιστεύς» καὶ ἀπὸ 87 σελίδες, μὲ τὴν παρακάτω κατανομή: Ὀνοματολογία σ. 1 - 63, Index σ. 64 - 76, Mutato Tabula σ. 77 - 87. Τὰ τελευταῖα δύο μέρη εἶναι ἀλφαβητικὰ εὑρετήρια τῶν λατινικῶν ὄρων, τὸ πρῶτο καὶ τῶν οὐγγρικῶν, τὸ δεῦτερο.

Τὸ βιβλίον ἀναφέρουν ὁ Γ. Ι. Ζα-

βίρας, *Νέα Ἑλλάς*, Ἀθ. 1872 σελ. 247, ἀρ. στ', ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος - Βρετός, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθ. τ. Β' (1857), σελ. 82, ἀρ. 199, ποὺ μᾶς δίνει πληρέστερα τὸν τίτλο, ὁ Κ. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθ. 1868, σ. 541, ὁ Em. Legrand, *Bibliographie Hellénique XVIII s.*, Paris τ. 2 (1928), σ. 479, ἀρ. 1206, ποὺ δίνει καὶ τὴν πληρέστερη καὶ ἀκριβέστερη βιβλιογραφικὴ περιγραφή, καὶ ἄλλοι. Ἀπὸ τοὺς νεωτέρους θὰ σταθοῦμε στὸν Ἀντ. Horvath, *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα*, Βουδαπέστη 1937, σ. 55 - 59, ποὺ κάνει λεπτομερῆ ἀνάλυση, στὸν Εὐλ. Κουρίλα, *Ἱστορικὴ βιβλιογραφία*, τ. Α' Ἀθ. 1938, σ. 258 - 259 καὶ στὸν Τ. Γριτσόπουλον, *Γεώργιος Ζαβίρας, ὁ Σιατιστεύς, θεράπων τοῦ λογίου Ἐρμού καὶ τοῦ κερδίου (στὸ βιβλίον: Πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 173 - 174).*

«Ιατρικαὶ παραινέσεις»² καὶ ἡ «Ἱερὰ ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης»³. Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ πρωτότυπη ἐργασία. Τὰ ἄλλα δύο εἶναι μεταφράσεις. Τὸ ἓνα, ἐνὸς ἀξιολόγου Οὐγγρικοῦ ἱατρικοῦ συγγραμματος καὶ τὸ ἄλλο, ἀπὸ τὰ γερμανικά, ἐνὸς διδακτικοῦ βιβλίου μεθρησκευτικὸ περιεχόμενον. Οἱ μεταφράσεις ἐγίναν ἀπὸ τὸν Γ. Ζαβίρα⁴

2. Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, σ. 250, ἀριθμ. ιε', Βρετός, ΝΦ, τ. Β' (1857), σ. 82 ἀρ. 198 (ὁ τίτλος πληρέστερος), Σάθας, ΝΦ. σ. 541, E. Legrand: XVIII, τ. 2 (1928), σ. 474, ἀρ. 1199, μετὴν πληρέστερη περιγραφή, Horvath, σ. 37 - 40 (μετ' ἀνάληψη), Κουρίλας, τ. Α' (1938), σ. 260 - 261, Γριτσόπουλος, σ. 169.

3. 'Ο Γ. Ζαβίρας, σ. 250, ἀρ. ιστ', Σάθας, σ. 541, Γ. Λαδᾶς καὶ 'Αθ. Χατζηδημοῦ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοον αἰῶνα*, 'Αθῆναι 1964, σ. 201, ἀρ. 177, Γριτσόπουλος, σ. 164. 'Απὸ τὸν ἴδιον τὸν Γ. Ζαβίρα φαίνεται ὅτι τὸ βιβλίον ξανατυπώθηκε ἀργότερα. Πρβλ. Δεληαλῆ Νικ., *Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη τ. Α' (1948), σ. 94, ἀρ. 344, ὅπου ἀναφέρεται ἐκδοσὴ τοῦ 1801, στῆ Βούδα.

4. 'Ο πλήρης τίτλος τοῦ ἱατρικοῦ συγγραμματος εἶναι: «*Ἱατρικαὶ παραινέσεις, εἰς τὰς ὁποίας περιέχονται τὰ πλέον συνεχέστερα καὶ κοινότερα ἐσωτερικὰ πάθη, τὰ σημεῖα καὶ αἱ Ἱατρεῖαι αὐτῶν*», Ἄς ἐξέδοτο εἰς οὐγγρικοῦν ἰδιῶμα ὁ ἐξοχώτατος καὶ ἐν Ἱατροφιλοσόφοις ἄριστος Patz Σαμονήλ, ὁ καὶ τῆς Ἀνατομίας τῆς ἐν Πέστα Ἀκαδημίας διδάσκαλος, νῦν δὲ πρῶτον διὰ κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους ἡμῶν μεταφρασθεῖσαι εἰς τὴν ἀπλήν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστεύου, τύποις δὲ ἐκδοθεῖσαι σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἀταδέλφου αὐτοῦ κυρίου Κωνσταντίνου

Ζαβίρα, Ἐν Πέστα ἀρπίζ', ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωσήφου Λέττνερ». Σχ. 16ο, σ. 16 χωρὶς ἀρίθμηση +224. 'Ο τίτλος εἶναι σαφὴς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐργασία τοῦ Γεωργίου καὶ ὡς πρὸς τὴν συμβολὴν τοῦ Κωνσταντίνου. Στὴν ἀφιέρωσιν καὶ στὸν πρόλογον ἀναφέρεται μετ' ὄνομά του. 'Απὸ τὴν Ἱστορίαν τῆς Νεοελληνικῆς Ἱατρικῆς γνωρίζομε πόσον φτωχὴ ἦταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ ἱατρικὴ φιλολογία, ποῦ ἀνάγκασε λογίους, ποῦ δὲν εἶχαν τὴν ἱατρικὴν ἰδιότητα, νὰ φροντίζουσι γιὰ τὴν ἐκδοσὴν ξένων ἱατρικῶν συγγραμμάτων σὲ ἑλληνικὴν μετάφρασιν. 'Ο Γ. Ζαβίρας γράφει στὸ «Προοίμιον τοῦ μεταφραστοῦ»: ἡμεῖς ὀλιγώτερον συγγράμματα ἔχομεν περὶ ἱατρικῆς, τοῦτέστι μόνον ἐκεῖνα τῶν παλαιῶν, καὶ ταῦτα ὅμως σπάνια, καὶ δύσληπτα τοῖς πολλοῖς. Ταύτην τὴν ἔλλειψιν βλέπων ἐγὼ εἰς τὸ Γένος μας καὶ ὑπὸ πολλῶν λίαν παρακινήσει, ἠθέλησα νὰ κάμω τὸν ὀλίγον τοῦτον κόπον διὰ νὰ μεταφράσω τὸ σοφὸν τοῦτο βιβλιάριον...» Ἔτσι πολὺ σωστὰ ὁ Horvath, στὴν ἀνάληψιν τοῦ βιβλίου ποῦ κάνει, προσθέτει ὅτι: «Ἡ μετάφρασις προσέφερε καλὰς ὑπηρεσίας τότε στοὺς Ἑλληνας ἱατροὺς καὶ στὸ μορφωμένον κοινόν» (*Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα*, Βουδαπέστη 1937, σ. 40).

Δυσκολευόμεστε νὰ συμφωνήσομε μετ' ὃν Τ. Γριτσόπουλον ὅταν στὸ σχετικὸν μετ' ὃ βιβλίον αὐτὸ μέρος τῆς μελέτης του γράφει: «Ὅπως δὴ πο φιλογενῆς διάθεσις ὤθησεν εἰς τὸ ἐρ-

καί ὡς ἔργα του θεωροῦνται ἀπ' ὅλους. Τὸ ἴδιο ὅμως δὲν συμβαίνει μὲ τὴν «Ὀνοματολογία».

Ἡ «Ὀνοματολογία Βοτανική» εἶναι ἡ πρώτη ἐργασία τοῦ εἵδους αὐτοῦ στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία. Μὲ τὰ 771 λήμματα του ὁ συγγραφέας, ἐπισημαίνει τὰ βότανα ποῦ ἔχουν θεραπευτικὴ (φαρμακευτικὴ) ἀξία καὶ τὰ ἀποδίδει σὲ τέσσερις γλώσσες, στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ, στὴ νέα ἐλληνικὴ (σὲ ἀντιστοιχία στὴ μιὰ σελίδα, ἀριστερά), στὴ λατινικὴ καὶ τὴν οὐγγρικὴ (ξεχωριστά, στὴν ἄλλη σελίδα, δεξιά). Γνωρίζει τίς ἀτέλειες τῆς ἐργασίας του, γιατί εἶναι ἡ πρώτη καὶ πιστεύει ὅτι μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἄλλων θὰ συμπληρωθοῦν τὰ κενὰ καὶ θὰ βελτιωθεῖ σημαντικὰ τὸ ἔργο⁵. Τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ ἓνας ἄλλος Ἕλληνας, ὁ Βυζάντιος γιατρὸς Δημήτριος Ἀγκύραμος, συνέγραψε, περὶ τὸ 1780, «Βοτανικὸν Λεξικὸν - ἐλληνικὸν - λατινικὸν - γαλλικὸν - ἀραβικόν, περσικόν, καὶ τουρκικόν»⁶, ἀλλὰ παρέμεινε ἀνέκδοτο. Ἔτσι

γον. Δὲν γνωρίζομεν ἐν τούτοις ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐξεδόθη τὸ βιβλίον, ποῖος ἐδαπάνησεν διὰ τὴν ἔκδοσιν, διατὶ ἐπροτιμήθη τοιοῦτου περιεχομένου βιβλίον ἀντὶ ἄλλου κλπ.» (*Πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 169).

Ὁ Horvath καὶ γιὰ τὴν «Ἱερὰν Ἱστορίαν» διατυπώνει τὴν ὑπόθεση ὅτι: «Φαίνεται πῶς ὁ Κωνσταντῖνος ἔδωκε τὰ λεπτά καὶ γιὰ τὴν ἐκτύπωση καὶ αὐτοῦ τοῦ ἔργου» (σ. 58).

5. Διαβάζομε στὸν πρόλογο: «Ἀναγνώστα φίλτατε μὴ ξεισθῆς βλέποντας τὸ βιβλιάριον τοῦτο οὕτω μικρόν, ἄμορφον καὶ ἀτελές, διατὶ, ἐὰν στοχασθῆς τὰς ἀρχὰς ὧν τῶν πραγμάτων, . . . διὸ οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα δεινοὶ ἄμποτε νὰ μιμηθῶσι τὴν προθυμίαν μου νὰ διορθώσωσιν αὐτὸ (οὐχὶ ὅμως μὲ χεῖρα Μώμου ἢ Ζωίλου, ἀλλὰ φιλογενοῦς καὶ φιλοπάτριδος), νὰ ἀναπληρώσωσι τὰ ἐλλείποντα καὶ νὰ φέρωσιν εἰς τελειότητα» (Πρβλ. Προλεγόμενα Γ. Κρέμου στὸν Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, Ἀθ. 1872, σ. νζ'). Καὶ

σ' ἄλλο σημεῖο: «ὅθεν ἐστοχάσθην νὰ βάλω τινὰ ἀπὸ αὐτὰ [τὰ βότανα] εἰς τάξιν, καὶ νὰ γράψω τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τέσσαρας γλώσσας, ὅπου εἰς ὅποιαν δῆποτε γλώσσαν ἀπὸ αὐτὰς ἀναγνώσῃ τις κανένα ἱατρικὸν βιβλίον, ἢ οἱ ἱατροὶ τῷ γράψωσι γραμματεῖα (ρετζέτας) νὰ καταλαμβάνη αὐτὰ μὲ ἄλλην γλώσσαν ὅπου ἀπ' αὐτὰς ἐξεύρη καὶ οὕτω νὰ τοῦ γίνηται τὸ καθ' ἓνα εὐπρόσωπον, καὶ ὀλίγης τιμῆς» (πρβλ. Horvath: *Ἡ ζωὴ . . .*, σ. 56).

Τὰ 771 λήμματα, στὴν ἀρχαία καὶ νέα ἐλληνικὴ, ἀναδημοσιεύονται στὴ «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», ἀρ. 5, Γ. Κουρνούτου, *Λόγιον τῆς Τουρκοκρατίας*, τ. Β', 1956, σ. 250 - 266.

6. Σ. Ἀριστάρχου, *Κατάλογος τῶν παρὰ τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων, ἀπὸ Ἀλώσεως μέχρι τοῦδε, συγγραφέντων βιβλίων φυσικοῖστορικῶν, φυσικῶν, γεωγραφικῶν, ἱατρικῶν, μαθηματικῶν καὶ νομικῶν*, ΕΦΣΚ, τ. ΙΔ' (1879 - 80), σ. 112, ἀρ. 17. Γράφει γι' αὐτὸ σωστά στὸν πρόλόγόν του ὁ Ζαβίρας: « (ὄσον ἐγὼ ξεύρω) τοῦτο εἶναι

ό Έλληνισμός άπόκτησε τήν πρώτη έπιστημονική έργασία με τήν «Όνοματολογία» του Ζαβίρα. Χρειάστηκε να περάσουν πολλές δεκαετίες, να έλευθερωθῆ ή Ελλάδα και να ιδρυθῆ τó Πανεπιστήμιο για να επανέλθῃ τó θέμα τῆς έπιστημονικῆς διερευνήσεως και όνοματοθεσίας τών βοτάνων άπό τούς ειδικούς έπιστήμονές μας και κυρίως άπό τούς Σ. Κρῖνο, Θ. Χελδράιχ, Θ. Όρφανίδη, Σ. Μηλιαράκη, Π.Γ. Γενάδιο, για να περιορισθούμε στο ΙΟ΄ αιώνα.

Ή «Όνοματολογία» όμως, με τó εξαιρετικό της ενδιαφέρον για τή βοτανική και τή λεξικογραφία, και στή σελίδα τίτλου και στον πρόλογο άναφέρει για συγγραφέα τόν Κωνσταντίνο Ίωάννου Ζαβίρα. Πώς δημιουργήθηκε τó ζήτημα και ποιός είναι πραγματικά ό συγγραφέας της;

Ό Γεώργιος Ί. Ζαβίρας (1744 - 1804), ό συγγραφέας τῆς «Νέας Ελλάδος», όπως είναι γνωστό, διεδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην πνευματική ζωή τών Έλλήνων στην Ούγγαρία κατά τόν ΙΗ΄ αί. και κατέλαβε εξέχουσα θέση στην ιστορία τών νεοελληνικών γραμμάτων. Τά ενδιαφέροντά του ἦταν πλατειά. Έκτός άπό τήν ιστορία τόν άπασχολούσε ή φιλολογία και ή θεολογία, ή οίκονομία και ή πολιτική, ή γεωγραφία και ή άστρονομία, ή ιατρική και ή βοτανική. Ή μεγάλη βιβλιοθήκη του άντανακλούσε, άπό τήν άποψη τῆς συνθέσεώς της, τήν πολυμέρειά του. Τó πλούσιο συγγραφικό έργο του ἦταν τó ίδιο πολύμορφο. Ό πιο έγκυρος μελετητής τῆς ζωῆς και του έργου του, ό Ούγγρος Άνδρέας Horvath (- 1945) τόνισε χαρακτηριστικά: «Στό κέντρο όλης του τῆς ζωῆς στεκόταν ή έπιστήμη και τó βιβλίο» και ό τι «κύπῆρε πρωταθλητής τῆς πνευματικῆς ζωῆς τών Έλλήνων τῆς Ούγγαρίας, κατά τόν ΙΗ΄ αιώνα»⁷.

μιά άρχή, και πρώτη άπόπειρα όποῦ έγινεν εις τó γένος μας περι Βοτανικήν . . .».

Ός πρós τις πηγές πού έχρησιμοποίησε, τά πολυάριθμα βοτανολογικά βιβλία τῆς βιβλιοθήκης του Γ. Ζαβίρα, πού άρχίζουν άπό τó Θεόφραστο και Διοσκουρίδη και φτάνουν στα πιο σύγχρονα και είναι γεμάτα άπό ιδιόχειρες σημειώσεις, φωτίζουν τó ζήτημα, αλλά και τó συμπέρασμα του Horvath: «Όνοματολογία, για

κύρια πηγή και ως ένα άπό τά υποδείγματά του (είχε) τόν «Νέον Ούγγρικόν Βοτανικόν Κήπον του Ούγγρου βοτανολόγου J. Csaró» (Ούγγροελληνική βιβλιογραφία, Βουδαπέστη 1940, σ. 29. Πρβλ. και αναλυτικότερα στο: Ή ζωή και τó έργο του Γ. Ζαβίρα, Βουδ. 1937, σ. 56 - 58).

7. Α. Horvath, Ή ζωή και τó έργο του Γ. Ζαβίρα, Βουδαπέστη 1937, σ. 10 και 6 αντίστοιχα.

Ὁ Γ. Ζαβίρας στὴν ἐργογραφία πού συνοδεύει τὴν αὐτοβιογραφία του καὶ τὴν ὁποία κατεχώρισε στὴ «Νέα Ἑλλάδα», συγκαταλέγει καὶ τὴν «Ὄνοματολογία» ἀνάμεσα στὰ συγγράμματά του⁸. Εἶναι τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὰ 16 πρωτότυπα ἔργα πού ἔγραψε καὶ δημοσιεύθηκε ὄσο ζοῦσε. Ἡ «Νέα Ἑλλάς», ὅμως, παρέμεινε ἀνέκδοτη, ὡς τὰ 1872. Ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, στηριζόμενος στὰ χειρόγραφα τῆς «Νέας Ἑλλάδος», πού εἶχε τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἀποδίδει τὴν «Ὄνοματολογία» στὸν Γ. Ζαβίρα. Γράφει στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ»: «Γεώργιος Ζαβίρας ὁ Σιατιστεύς... τὰ συγγράμματα τούτου εἰσὶ... στ) Ὄνοματολογία Βοτανικὴ τετράγλωττος, ἣτις τύποις ἐν Πέστη τῷ 1789, παρὰ Ἰωσήφ Λέτνερ εἰς δον»⁹. Στὰ συγγράμματα τοῦ Γ. Ζαβίρα τὴ συγκαταλέγει καὶ ὁ Κ. Σάθας, πού ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀξιοποίησε τὴν ἀνέκδοτη «Νέα Ἑλλάδα» περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἀναφέρει γιὰ τὴ συγγραφή τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας» του. Ὁ ἐκδότης τῆς «Νέας Ἑλλάδος» τοῦ Γ. Ζαβίρα, ὁ ἱστορικὸς Γ. Κρέμος, στὰ μικρὰ προλεγόμενά του θίγει καὶ τὸ ζήτημα αὐτό, γιὰ νὰ καταλήξῃ σὲ δύο συμπεράσματα: Ὁ Γ. Ζαβίρας αὐτὸς μὲν συνέταξε, ἐπέτρεψε δὲ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ νὰ ἐκδώσῃ αὐτὸ ὡς ἴδιον σύγγραμμα καὶ ὅτι «ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας, οὐδὲν συγγράψας ἢ μεταφράσας, πρέπει νὰ διαγραφῇ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν παρὰ Βρετῶν λογίων»¹⁰.

Πρῶτος, πού θεωρεῖ τὴν «Ὄνοματολογία» ἔργο τοῦ Κ. Ι. Ζαβίρα, εἶναι ὁ Α. Παπαδόπουλος - Βρετός. Τὴν παράθεση τοῦ βιβλιογραφικοῦ τίτλου τὴ συνοδεύει ἡ: «Σημείωσις. Ὁ ἐκδότης τοῦ Λογίου Ἑρμού κατὰ τὸ 1811 ἔτος ἐσφαλμένως ἀναγγέλλει, ὅτι τοῦ περι οὗ ὁ λόγος πονήματος συγγραφεὺς εἶναι ὁ Γεώργιος Ζαβείρας. Λανθάνεται ἐπίσης λέγων, ὅτι ἐτυπώθη κατὰ τὸ 1789 ἔτος, δύο δηλαδὴ ἔτη ἀργότερα»¹¹.

Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ἰ. Ζαβίρα ἐλάχιστα στοιχεῖα γνωρίζουμε. Γεννήθηκε στὴ Σιάτιστα καὶ ἔζησε καὶ αὐτὸς στὴν Οὐγγαρία. Ὁ Βρε-

8. Ἡ βιογραφία του: στίς σ. 246 - 247. Ἡ ἐργογραφία του στίς σελ. 247 - 250. Ἡ «Ὄνοματολογία», στὴ σελ. 247, ἀρ. στ' καὶ στὴν ἐνότητα «ἐπονήθησαν δ' αὐτῷ τάδε».

9. «Λόγιος Ἑρμῆς», τεῦχος 15 Νοεμβρίου 1811 «Γραμματεία νεωτερικῆ» (ἐξακολούθησις), σ. 387-388.

10. Γ. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, Ἀθ.

1872, σ. λστ'.

11. Βρετοῦ, *Ν. Φ.*, τ. Β' (1857), σ. 82, ἀρ. 199. Τὸ σπουδαῖο εἶναι ὅτι ὁ Βρετός, γιὰ τὴ σύνταξη τῆς βιβλιογραφίας του, συμβουλευθῆκε καὶ ἀξιοποίησε τὴν «Νέαν Ἑλλάδα» τοῦ Γ. Ζαβίρα, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Βρετός στηρίχθηκε σὲ τυπικὸ, ἐξωτερικὸ ἐπιχείρημα γιὰ νὰ γράψῃ τὴν «σημείωσίν» του.

τὸς μᾶς δίνει τὸ πρῶτο σύντομο βιογραφικὸ σημεῖωμα. Ἀπὸ αὐτὸ πληροφοροῦμαστε ὅτι ἦταν ἀδελφὸς τοῦ Γεωργίου, «διδαχθεὶς τὰς ἐπιστήμας καὶ πρὸ πάντων τὴν Βοτανικὴν»¹². Ὅμως ἀπὸ πουθενὰ δὲν ὑπάρχει ἐπιβεβαίωσή της. Ἀσφαλῶς θὰ στηρίχθηκε στὴν «Ὄνοματολογία»¹³. Ὁ Ἀραβαντινὸς ποὺ στηρίζεται στὸν Βρετό, προχωρεῖ πάρα πέρα: «Ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος ἄριστος ὁ Μακεδὼν οὗτος, ἤκμαζε κατὰ τὰ μέσα τῆς ἡ' ἑκατονταετηρίδος, ἐκ Σιατίστης ὁρμώμενος. Ὑπῆρξε δὲ ἐπᾶξιος αὐτάδελφος τοῦ Γεωργίου Ἰωάν. Ζαβίρα» (Βρετοῦ, Νεοελ. Φιλολογία, Β', 266)¹⁴. Ἀπὸ πουθενὰ ὅμως δὲν βγαίνει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος σπούδασε ἰατρικὴ¹⁵.

Ἰδιαιτερο λόγο γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο κάνει καὶ ὁ Σάθας ποὺ γράφει: «Εἶχεν ὁ Γεώργιος ἀδελφόν, ἐπίσης λόγιον, τὸν Κωνσταντῖνον Ἰωάννου Ζαβίραν, ὃς τῷ 1787, ἐν Πέστη διατρίβων, ἐδαπάνησε καὶ ἐπεμελήθη τὴν ἔκδοσιν δύο συγγραμμάτων τοῦ ἀδελφοῦ του»¹⁶. Στὸν κατάλογο ποὺ συντάξε ὁ Ἄν. Graf διαβάζουμε τὰ ἐξῆς γιὰ ἓνα χειρόγραφο: «XXIV, Οὐλτέρου διεγερτικὸν τῶν βασιλέων» Σ. «Μετεφράσθη ἐκ τῆς Γαλλικῆς παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ἐν Πετρούπολει, Ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας»¹⁷. Δὲν μπο-

12. Βρετοῦ, Ν. Φ., τ. Β' (1857), σ. 266.

13. Ὁ Βρετὸς στὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Κ. Ζαβίρα κάνει δύο λάθη. Γράφει: «Ἰδὲ τοὺς ἀριθμοὺς 198 καὶ 258» (τ. Β' σ. 266). Στὸν ἀριθμ. 198, ὅμως βιβλιογραφοῦνται οἱ «Ἰατρικὲς παραινέσεις», σ. 82, ἐνῶ στὸν ἀριθμ. 258 δίνεται τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Καντεμήρ, *Συμβεβηκότα... Μεταγλωτισθέντα.. παρὰ τοῦ λογιωτάτου Κ. Γεωργίου Ζαβίρα, τοῦ ἐκ Σιατίστης* (σ. 99). Ἐπίσης, δὲν παραπέμπει στὸν ἀριθ. 199 (σ. 82) καὶ ἔτσι παραλείπει τὴν «Ὄνοματολογία», ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντῖνου Ζαβίρα. Κριτικὴ γενικώτερη τῶν λαθῶν τοῦ Βρετοῦ κάνει ὁ Γ. Κρέμος (λε' - λστ').

14. Π. Ἀραβαντινοῦ, *Βιογραφικὴ Συλλογὴ Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἰωάννινα 1960, σ. 61, ἀρ. 138, Κων-

σταντῖνος Ἰω. Ζαβίρας.

15. Οἱ γιατροὶ διεδραμάτιζαν τὰ χρόνια ἐκεῖνα τόσο σημαντικὸ ρόλο στὰ γράμματα καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ὥστε ἦταν δύσκολο νὰ μὴν ἐπισημανθῆ ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς γιατροῦ καὶ μάλιστα στὴν ἑλληνικὴ παροικία τῆς Οὐγγαρίας.

16. Σάθα Κ., Ν.Φ., σελ. 543. Ἐνοεῖ τις «Ἰατρικὲς παραινέσεις» καὶ τὴν «Ὄνοματολογία» (σ. 10, σημ. 17). Βιογραφικὰ σημεῖωματα τοῦ Κωνσταντῖνου, παρόμοια, ποὺ παρουσιάζουν τὸν Κωνσταντῖνο ὡς λόγιον ἢ ἐκδότη καὶ χορηγητὴ, ἔγραψαν ἐκτὸς τῶν Βρετοῦ, Ἀραβαντινοῦ καὶ Σάθα, ὁ Ἰ. Ἀποστόλου, *Ἱστορία τῆς Σιατίστης*, Ἀθ. 1930, σ. 64, ἡ ΜΕΕ καὶ τὸ Λεξικὸ Παπύρου - Λαρούς.

17. Ἀνδρέα Graf, *Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γ. Ζαβίρα*, Βουδαπέστη 1935, σ. 11. (σ.

ροῦμε βέβαια νὰ βγάλουμε συγκεκριμένα συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σημείωση, ὡς πρὸς τὸ ἔαν ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας ὑπῆρξε πράγματι λόγιος.

Ὁ Γ. Ζαβίρας δὲν ἀπόκτησε οἰκογένεια. Ἀντίθετα ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε γιὰ τὸν ὁμώνυμό του Κωνσταντῖνο. Τὸν ἀνηψιὸ του αὐτὸν ὁ Γ. Ζαβίρας ἔκανε γενικὸ κληρονόμο τῆς περιουσίας του. Τὴ βιβλιοθήκη του ἄφησε στὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῆς Πέστης¹⁸.

Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο ἔχουμε δύο στοιχεῖα ἀκόμα. Τὴν κρίση τοῦ Γ. Κρέμου πού εἶδαμε (: νὰ διαγραφῇ ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν λογίων), καὶ τὴν πληροφορία τοῦ Εὐλογίου Κουρίλα ὅτι «ἦν ἔμπορος»¹⁹.

10 σημ. 18): Καὶ σὲ ἄλλο χειρόγραφο τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα: «Εὐγενίου ἱεροδιακόνου τοῦ Βουλγάρου... Περὶ τῶν μετὰ τὸ σχίσμα ἁγίων καὶ θαυμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», σ. 260 - 63 βρίσκουμε τὶς παρακάτω σημειώσεις: «Καὶ τότε ἐκ τῆς βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατιστῆς τῆς Μακεδονίας 1787 ἐν τῷ Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας. Ἴδου ἀδελφὲ κύριε Κωνσταντῖνε, ἀντέγραψα τὸ τοῦ σοφωτάτου Εὐγενίου πόνημα, ἔπεμψε ὁ ἐξάδελφος πανοσιώτατος κύρ Γαβριήλ, ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, 1786, Ἰανουαρίου 28, ἐν τῇ κωμοπόλει Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας Γεωργίου τοῦ Ἰωάννου Ζαβίρα Σιατιστέως» [O. Füves, Ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, ἐν *Jzentendren* (στὰ Οὐγγρ.), «Antik Tanulmányok», 1961, σ. 299].

18. Horvath, σ. 9 κ.ἀ. Ὁ Odon Füves δημοσίευσε τὴ διαθήκη του τελευταῖα: *Zavirasz Gyorgy Vegrendelete*, «Antik Tanulmányok», τ. 15 (1968), σ. 90 - 93. Δὲν εἶδαμε τὴν διαθήκη (1 Μαΐου 1804) πού δημοσίευσε ὁ Füves. Ὁ Horvath παραθέτει ἓνα μέρος της στὶς σ. 17 - 19. Καὶ ἡ νεκρολογία στὸ «Ma-

gyar Kurir» (1805, σ. 370) γράφει: «Ἐκαμε κληρονόμο του τὸ γιό τοῦ ἀδερφοῦ του, γιατί ὁ ἴδιος ἦταν ἀνυπανδρος» (στὸν Horvath, σ. 9).

19. Εὐλ. Κουρίλα, Ἱστορικὴ Βιβλιογραφία, τ. Α' (1938), σ. 258. Ὁ συγγραφέας, πού εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του τὴν «Ὄμνοατολογία» καὶ τὶς «Ἱατρικὲς παραινέσεις» σημειώνει αὐτὰ τὰ περιεργα, μετὰ τὴν παράθεση τοῦ τίτλου: Ζαβίρας Κων. Ἰ. «Ὄνοματολογία...». «Εἶναι ἡ Ὄνοματολογία σπουδαία διὰ τὴν πραγματείαν ἦτοι τὸ ἐμπόριον τοῦ καιροῦ ἐκείνου, διότι καὶ ὁ συγγραφεὺς, ἀδελφὸς τοῦ γνωστοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, ἦν ἔμπορος. Κατ' ἀρχὰς μετ' ἰδίας σελιδώσεως ἐν τέλει τῶν Ἱατρικῶν παραινέσεων τοῦ Σαμουήλ Ράτζ (βλ. κατωτέρω)» (σ. 258 - 59). Καὶ μετὰ τὸν τίτλο τοῦ «Ράτζ Σαμουήλ...» προσθέτει: «Μετ' ἰδίας ἀριθμήσεως προστίθεται ἐν τέλει ἡ Βοτ. Ὄνοματολογία, τετραγλωσσος, τοῦ Κ. Ζαβίρα (ὡς λεξιλόγιον)», (σ. 261). Ὅλα αὐτὰ, ὅμως, πρέπει νὰ ἀποτελοῦν ὄχι θεμελιωμένα συμπεράσματα, πού περισσότερο ἔχουν σχέση μετὰ τὴ βιβλιοδεσία τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτητοῦ τῶν δύο βιβλίων. Τὸ λάθος, ἐπίσης, γιὰ τὴν σημασία τῆς «Ὄνοματολογίας»

Καὶ τὰ τρία βιβλία πού ἐκδόθηκαν τὸ 1787 εἶναι ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα. Ἀπὸ τὰ 16 πρωτότυπα καὶ 19 μεταφρασμένα συγγράμματά του, δημοσιεύθηκαν μόνο τὰ 4, ὅσο ζοῦσε. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ 3 τὸν ἴδιο χρόνο. Αὐτὴ στάθηκε μιὰ ἀτυχία γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τὸ Γένος. Τὸ οἰκονομικὸ ὑπῆρξε ἡ κυριώτερη αἰτία. Ὁ Γ. Ζαβίρας τις οἰκονομίες του τις διέθετε γιὰ νὰ ἀγοράζῃ βιβλία καὶ γιὰ νὰ κάνῃ ταξίδια. Ἡ μετακίνησή του μέσα στὴν Οὐγγαρία καὶ στὶς γειτονικὲς χῶρες, γιὰ λόγους ἐμπορικοὺς καὶ ἐκπαιδευτικούς, ἦταν συχνή. Τὸ 1787 ἔγραψε στὸ Βουκουρέστι τὸ σατυρικὸ ἔμμετρο «Ἱστορία τοῦ Θεσαυροῦ». Τὸ 1787 βρισκόταν στὸ Ντουναβέτσε, ὅπου ἐργαζόταν ὡς ἔμπορος ἀπὸ τὸ 1782. Ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος βρισκόταν στὴν Πέστη, εἶχε μιὰ οἰκονομικὴ εὐχέρεια, ἐκτιμοῦσε τὴ συγγραφικὴ ἐργασία τοῦ Γεωργίου καὶ ἔτσι μπόρεσε νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν βιβλίων τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ νὰ ἐπωμισθῇ τις σχετικὲς δαπάνες. Στὴν «Ὄνοματολογία», ἐπηρεασμένος, ἴσως, κι ἀπὸ τὸν πατέρα του, πού ἦταν καὶ

στὸ ἐμπόριο εἶναι φανερό. Γιὰ τὸ δέσιμο στὸν ἴδιο τόμο τῶν δύο βιβλίων (Ἱατρικὲς Παραινέσεις καὶ Ὄνοματολογία) ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Γ. Ζαβίρα (Horvarth, σ. 37), καὶ στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας, στὸ Ἅγιο Ὄρος (Legrand, σ. 479). Ἡ ἐξήγηση πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὸ ὅτι ἐκδόθηκαν καὶ κυκλοφόρησαν τὸ ἴδιο καιρὸ καὶ οἱ ἀγοραστὲς τοὺς προτιμοῦσαν τὸ κοινὸ δέσιμο, πολὺ περισσότερο πού τοὺς ἐξυπηρετοῦσε γιὰτὶ ἦταν συγγενὲς τὸ περιεχόμενο. Γιὰ ἓνα εἴμαστε βέβαιοι, ὅτι προηγήθηκαν αἱ «Ἱατρικὲς Παραινέσεις» ἀπὸ τὴν «Ὄνοματολογία». Γράφει στὸ «Προοίμιον» τῶν Παραινέσεων. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει «τὰ ὀνόματα τῶν βοτάνων εἰς τὴν ἀπλὴν μας διάλεκτον... ἔκρινα... ἄξιον νὰ βάλω τὰ πλείονα εἰς τὴν πατρικὴν ἡμῶν διάλεκτον τὴν ἐλληνικὴν» καὶ «ἔβαλα εἰς τὸ τέλος τῆς βίβλου καὶ μιαν ἐξήγησιν τῶν ὀνο-

μάτων αὐτῶν». Πραγματικὰ ὁ «ἐλεγχοῦς τινῶν ἐλληνικῶν ὀνομάτων, μετὰ ἐξηγήσεων ἀπλῆς πρὸς κατάληψιν τῶν ἀπλουστέρων» (σ. 215 - 224) θὰ γινόταν περιττός, ἂν εἶχε προηγηθῇ ἡ «Ὄνοματολογία».

Ἐνδιαφέρον μεγάλο, παρουσιάζει ἡ σειρά τῆς ἐκδόσεως τῶν τριῶν βιβλίων. Ὅμως δὲν ἔχουμε σαφεῖς ἐνδείξεις. Ὁ Γ. Ζαβίρας τὰ παραθέτει στὶς δύο ἐνόητες πρωτότυπα: (ἀρ. στ', σ. 247 : Ὄνοματολογία καὶ μεταφράσεις, ἀρ. ιε' : Ἱατρικαὶ Παραινέσεις, ἀρ. ιστ' Ἱερὰ Ἱστορία, σ. 250). Ἡ ἀφιέρωση στὶς «Ἱατρικὲς παραινέσεις» 1 Νοεμβρίου 1787 δὲ λύνει τὸ ζήτημα. Πιὸ πολὺ μᾶς βοηθεῖ ἡ νύξη τοῦ Γ. Ζαβίρα στὸν πρόλογο τῶν Ἱατρικῶν Παραινέσεων (βλ. παρακάτω στὸ κείμενο), χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ ποῦμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ἡ σειρά ἦταν : Ἱατρικαὶ παραινέσεις → Ἱερὰ Ἱστορία → Ὄνοματολογία.

φαρμακοποιός, φαίνεται ότι βοήθησε και ο ίδιος για τη συλλογή των λαϊκών ονομασιών. Δεύτερο, υπάρχουν σημειώσεις του Γεωργίου Ζαβίρα στα βιβλία του, που δείχνουν ότι προετοίμαζε από πολλά χρόνια το σύγγραμμα αυτό²⁰. Τρίτο, από την έργογραφία που παραθέτει ο ίδιος και τα βιογραφικά στοιχεία του, γνωρίζουμε το γενικώτερο ενδιαφέρον του για τις ξένες γλώσσες και τις λεξικογραφικές μελέτες. Είχε μάθει 7 γλώσσες. Έγραψε διαλόγους ούγγρο-έλληνικούς. Και το σπουδαιότερο «ονομαστικόν έμπορικόν και ονομαστικόν τής φυσικής ιστορίας τετράγλωσσον, τούτέστιν Έλληνιστί, Λατινιστί, Γερμανιστί, και Ούγγριστί»²¹ που παρέμεινε άτελές.

Γι' αυτό βρίσκουμε σωστή την εξήγηση που δίνει ο Horvath : «Υποθέτουμε πώς, για ανταπόδοση τής οικονομικής βοήθειας που του παρείχε ο άδερφός του, έδωκε την άδεια να τυπωθῆ το βιβλίο υπό το όνομα του Κωνσταντίνου. Ο τελευταίος ίσως με τη συλλογή δημοτικών ονομασιών και ο ίδιος προσέφερε κάτι στη σύνθεση τής «Όνοματολογίας». Ίσως σ' αυτό αναφέρεται μιá παρατήρησή του, που βρίσκεται στο «Προοίμιο» των «Ίατρικών Παραινέσεων» : «Πρὸς τούτοις ήθέλησα να μεταφράσω τα όνόματα των βοτάνων εις την άπλήν μας διάλεκτον, ή έλλειψις όμως των άπλών ονομάτων μου αναχαίτησε την πρόθεσιν». Πάντως ή έπιστημονική συνεισφορά του Κωνσταντίνου θά ήταν τόσο άσημαντη, ώστε ο άλλωστε πολύ εύσυνείδητος συγγραφέας (ο Γεώργιος Ζαβίρας) δέν θεώρησε αναγκαίο να τον κατατάξῃ στον κατάλογο των «πεπαιδευμένων» του «Έλληνικού Θεάτρου», ενώ και ή οικογενειακή περηφάνεια και το αίσθημα τής εύγνωμοσύνης θά τον παρότρυναν να το κάνῃ, αν ο άδελφός του θά είχε αναπτύξει έπιστημονικήν έργασία άξια για να

20. Γράφει ο A. Horvath, σ. 58 : «Οί ιδιόχειρες σημειώσεις του Γεωργίου Ζαβίρα δείχνουν πώς αυτός ο ίδιος - και όχι ο άδελφός του - από τα 1764 μέχρι 1787, δηλαδή κατά τη διάρκεια 23 ετών, προετοίμαζε το βιβλίο με μεγάλη και εύσυνείδητη έπιστημονική έργασία, ώστε με όλο το δίκιο του έβαλε και τουτο το βι-
ταξύ των δικών του των έργων στην αυτοβιογραφία του». Από τη νεκρολογία για το Ζαβίρα, που δημοσιεύθηκε στο περ. «Magyar Kurir»

(1805, σ. 370), πληροφορούμαστε ότι: «ο πατέρας του έσπούδασε στην Ίταλία, ήταν φαρμακοποιός και έμπορος» (στον Horvath, σ. 8). Αυτό, γράφει ο Horvath, «έξηγει το οικογενειακό ενδιαφέρον των Ζαβιραίων για τη Βοτανική. Τουτο το κληρονομικό ενδιαφέρον το δυνάμωσε μέσα στο Γεώργιο ή έγκυκλοπαιδική του έπιστημονική περιέργεια» (σ. 56).

21. Γ. Ζαβίρα, Νέα Έλλάς, σ. 248. Πρβλ. Γριτσοπούλου, σ. 173.

διακωνισθῆ τ' ὄνομά του στὸν Παρνασσὸ τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων»²².

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Βρετὸ καὶ ὁ Γ. Κουρνούτος στὴ «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», ὅπου ἀνθολογεῖται ἡ «Ὄνοματολογία», ἀποδίδει τὸ σύγγραμμα στὸν Κ. Ζαβίρα. Ἀλλὰ ἐδῶ ἡ παραδρομὴ εἶναι φανερὴ, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἐνοχλητικὴ²³. Συγκεφαλαιώνοντας σημειώνω ὅτι, ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Γεώργιο Ζαβίρα, θεωροῦν τὴν «Ὄνοματολογία» ἔργο δικό του, καὶ μόνον ὁ Βρετὸς, χωρὶς ἐπισταμένη διερεύνηση, διετύπωσε τὴν ἀντίρρησή του, αὐτὸ ὅμως δὲν ἐπηρέασε τὴν καθόλου ἔρευνα²⁴. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἦταν ἰατροφιλόσοφος. Μορφωμένος, ὅμως, ἦταν, κατανοοῦσε τὴ σημασία, «τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Γένους» καὶ μὲ κάθε τρόπο βοήθησε τὸν ἀδελφὸ του, γιὰ νὰ ἀρχίσῃ νὰ τυπώνῃ τὰ συγγράμματά του. Γιὰ τὴν συμπαράσταση αὐτῆ ὁ Γεώργιος αἰσθανόταν μιὰ εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνη, ποὺ ἐκδη-

22. Horvath, σ. 58 - 59.

23. Στὸν τ. Β' (1956) τοῦ συγγράμματος *Λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας*, ἐπιμέλεια Γ. Κουρνούτου, ἀρ. 5 «Βασικῆς Βιβλιοθήκης» καὶ στὴ σ. 249, κάτω ἀπὸ τὸ ὄνοματεπώνυμο: «58 — Κωνσταντῖνος Ζαβίρας 1744—1804» δίνονται τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα. Στὸ τέλος, μάλιστα, προστίθεται: «Δύο ἀπὸ τὰ ἔργα του τὰ ἐξέδωκε ὁ ἀδελφός του Γεώργιος, ποὺ ἦταν καὶ αὐτὸς λόγιος ἀξιόλογος (βλ. καὶ σημ. 5). Τὸ λάθος δὲν διωρθώθηκε στὸ τελευταῖο τόμο τῆς σειρᾶς (τ. 48), ὅπου καὶ τὸ γενικὸ εὐρετήριο. Στὸ τελευταῖο δὲ βρίσκουμε πολλὰ ὀνόματα ἀξιολόγων λογίων.

24. Ἔτσι «ὁ Δημήτριος Ποστολάκας, ἐν τῷ αὐτογράφῳ ἀνεκδότῳ τῆς αὐτοῦ πολυτίμου βιβλιοθήκης καταλόγῳ», συμπεριλαμβάνει τὰ ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα καὶ τὴν «Ὄνοματολογίαν Βοτανικήν» (*Νέα Ἑλλάς* 1872, σ. 1στ'). Ὁ Σ. Ἀρίσταρχος στὸν κατάλογό του γράφει: «18 — Γεωργίου

Ζαβίρα, Ὄνοματολογία Βοτανικὴ τετραγλωσσος (ἑλληνικὴ, ἀπλοελληνικὴ, λατινικὴ καὶ οὐγγρικὴ), ἐν Πέστη 1787, εἰς 8ο» (ΕΦΣΚ, τ. ΙΔ, σ. 112). Τὸ Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη (λ. Γ. Ζαβίρας) καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τὸ συγκαταλέγουν στὰ ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα. Ἀντίθετα ὁ Μ. Στεφανίδης, στὴ βιβλιογραφία τῶν ἔργων του, *Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς Ἐπανάστασεως*, Ἀθῆναι 1926, σ. 71, ἀναγράφει τὸν τίτλο χωρὶς σχόλιο. Τὸ ἴδιο κάνει καὶ ἡ *Bibliographia Oeconomica Hungariae*, Βουδαπέστη 1934, τ. Ι, σ. 176, μὲ τὴ σημείωση: «δὲν κατωρθώσαμε νὰ μάθωμε τίποτα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν καταγωγὴ του» (δηλ. τοῦ Κ. Ἰ. Ζαβίρα) (στὸν Horvath, σ. 55). Ὁ Legrand (XVIII, τ. 2, σ. 479), μὲ τὴ σημείωση στὴν «Ὄνοματολογία»: «Relié avec les «Ἰατρικαὶ Παραινέσεις» du même auteur», δείχνει, παρὰ τὴν ἀσάφεια τῆς σημειώσεως, ὅτι τὴν θεωρεῖ ἔργο τοῦ Γ. Ζαβίρα.

λώθηκε με τὸν τρόπο πού εἶδαμε. Γι' αὐτό, ἴσως, δὲν δικαιολογεῖται ἡ γνώμη ὅτι ἡ Ὀνοματολογία «ἔχει δημιουργήσει ἐν φιλολογικὸν πρόβλημα» καὶ ὅτι «αἱ ἐρμηνεῖαι πού δίδονται δὲν ἔχουν λύσει τὸ πρόβλημα»²⁵.

Νικόλαος Κ. Βλάχος

25. Τ. Γριτσόπουλου, *Γεώργιος Ζαβίρας*, σ. 173. Ἐκτός ἀπὸ τῆ περιεργῆ τύχη πού εἶχαν τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ Γ. Ζαβίρα, ἔχουμε καὶ στὰ λίγα πού δημοσιεύθηκαν μιὰ πρωτοφανῆ περιπλοκὴ. Τέτοιες ἡ Νεοελληνικὴ βιβλιογραφία ἔχει νὰ ἀναφέρῃ ἐλάχιστες. Θὰ σταθοῦμε σὲ μιὰ. Ὁ Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἔγραψε τὸ σύγγραμμα *Κατάλογος ἱστορικῶς τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντι-*

νουπόλει Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Τυπώθηκε στὸ Ναύπλιο τὸ 1837 καὶ στὴν Ἀθήνα τὸ 1884 μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ζαχαρία Μαθᾶ (1801 - 1877), ἐπισκόπου Θήρας. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μετὰ τὸ σύγγραμμα Ἐπισημῶν ἀναιρετικῆ πρὸς τὴν αὐτοσχέδιον διατριβὴν τοῦ Μισαήλ Ἀποστολίδου περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας τῶν πατριαρχῶν. Ἀθήνα 1846. Κάτι ἀνάλογο ἔγινε καὶ μετὰ τὸν Μ. Γεδεών.